

TIPOLOGIJA I KRONOLOGIJA TRADICIJSKE ARHITEKTURE KLIJETI NA PODRAVSKOM DIJELU SJEVEROZAPADNE BILOGORE

THE TYPOLOGY AND CHRONOLOGY OF TRADITIONAL VINEYARD HUT ARCHITECTURE ON THE PODRAVINA FACE OF NORTH-WEST BILOGORA

Maja Zebec

Marina Tartaglie 14

Zagreb

Primljeno / Received: 5. 4. 2010.

Prihvaćeno / Accepted: 29. 5. 2010.

Rad ima dvije pozitivne recenzije

Pregledni rad

Review

UDK/UDC 94 (497.5) - 05.292.52 (Bilogora)

SAŽETAK

Na podravskom dijelu sjeverozapadne Bilogore od polovine 18. stoljeća, pa sve do sedamdesetih godina 20. stoljeća stvarani su tradicijom nadahnuti arhitektonski oblici klijeti, objekata združene gospodarske i boravišne funkcije. Danas su nažalost čak i njihovi ruševni ostaci izuzetno rijetki, što alarmantno upozorava na potrebu njihove zaštite. Ova je graditeljska baština skromna i gotovo nepoznata, ali to naravno ne znači da je i manje vrijedna. Estetska težnja vlasnika i graditelja prožela je njene oblike jednostavno i iskreno rezultirajući nesumnjivom umjetničkom vrijednošću. Arhitekturu ovih klijeti odlikuje izuzetno stilsko jedinstvo, čistoća i jednostavnost funkcijom nadahnutih oblika, uravnoteženost kompozicije, mjerilo prilagođeno čovjeku i ljepota upravo takvih proporcija. Korištenje materijala iz neposrednog prirodnog okoliša, te znalacka vještina seoskih graditelja da materijal koriste u skladu s njegovim svojstvima, ukazuju na povezanost i međusobno razumijevanje čovjeka i prirode, iz čega na kraju i prizlazi visokovrijedan ambijent nastao kao simbioza ove odmjerene arhitekture i pripitomljenog krajolika. Prema različitim formalnim elementima vanjskog oblikovanja građevine, kao i oblikovanju njima specifičnih prostora izdvajaju se tipovi, koji ujedno kronološki pobliže određuju razvojnu liniju arhitekture bilogorskih klijeti.

Ključne riječi: tradicijska arhitektura, vinogradska klijet, Podravina, okoliš, gradnja, vinogradarstvo

Key words: traditional architecture, vineyard huts, Podravina, environment, construction, viticulture

Klijeti - objekti građeni na samoj obiteljskoj vinogradarskoj parceli namjenski vezani uz poslove u vinogradu, tehnologiju spravljanja i čuvanja vina, društveni život i dokolicu karakteristični su za kontinentalnu Hrvatsku. Na podravskom dijelu sjeverozapadne Bilogore uzgoj vinove loze prati duga tradicija, tradicija koja je iznjedrila i specifičnu arhitekturu klijeti zaokružene umjetničke i kulturne vrijednosti, te izrazito zanimljive oblikovne raznolikosti.

Sve do posljednje četvrtine 20. stoljeća, ova tradicijska zdanja bogato su se nizala na hrptovima niskih, ali strmih bilogorskih bregova ili pak u njihovim udolinama. Pretežito slamnati krovovi gusto su se ocrtavali između koraljnih krošnji orijaških stabala kestena i činili specifičnu vizuru bilogorskog kraja.

Godine 1857. prigodom prvog službenog popisa stanovništva ostalo je zabilježeno da je cijela đurđevačka pukovnija, na čijem je nekadašnjem području do danas ostalo najviše sačuvanih tradicijskih klijeti, brojila 893 kuće sa 10431 stanovnikom, a pripadala su joj mjesta: Budančevica, Budrovac, Čepelovac, Ferdinandovac, Mičetinac, Prugovac i Sirova Katalena.¹ Podatak župnika Ivana Posavca iz etnografskih zapisa spomenice župe Novigrada Podravskog iz 1940., ističe da je svaka kuća posjedovala jednu klijet, kao dio svog gospodarskog imanja,² pa ovaj broj kuća što ih navodi Cvekan govori prilično točno i o broju klijeti na navedenom području.

U današnje vrijeme čak su i ruševni ostaci ovih objekata tradicijske arhitekture izuzetno rijetki, toliko da ih ponekad satima moramo tražiti na završecima velikim dijelom obraslih staza i zapuštenih putova. Još preostale stare klijeti do danas su promijenile autentičan izgled brojnim potrebnim i nepotrebnim adaptacijama, mnoge su ostale bez svojih vlasnika i neumoljivim tokom vremena srušene. Na njihovu mjestu često su sagrađene nove za koje s pravom sumnjamo da će netko cijeniti njihovu arhitekturu i žaliti za njima.

Malobrojni materijalni ostaci tog na vrijeme neprepoznatog graditeljskog blaga našeg seljaka, vezanog za jedno dugo, životno uravnoteženo razdoblje, svakim danom sve brže propadaju i nepovratno nestaju. Kako vučem korijene iz tog kraja osjećala sam kao dužnost da ovim svojim malim doprinosom pokušam predstaviti i objasniti ovu pojavu u graditeljskom umijeću narodne umjetnosti svojega kraja 18., 19. i 20. stoljeća, te je tako sačuvati od potpunog zaborava. Ujedno je ovdje bitno dići glas struke i apelirati na alarmantnu potrebu zaštite tradicijske arhitekture bilogorskih klijeti, koja ostaje jedina nada za spas, jedina nada da se ne izgubi i zadnji trag ove kulturne baštine, specifične za jedan igrom slučaja zaobiđeni kraj,³ koje se stvaralo stoljećima.

Tradicijska arhitektura klijeti podravskog dijela sjeverozapadne Bilogore gotovo je neistraženo područje povijesti umjetnosti, pa jedan takav stručni pogled na ove arhitektonske oblike u potpunosti nedostaje. Dosadašnji interes za znanstveno istraživanje potaknut je isključivo u etnografskom smislu, što dakako i u ovom slučaju uvelike pomaže u smislu interdisciplinarnog istraživanja koje uvijek daje najpotpunije rezultate. No i tada je pažnja pojedinih etnologa i zaljubljenika u tradiciju posvećena isključivo tipu klijeti kanatne konstrukcije 19. st., ali klijeti 18. st., kao i tipovi klijeti 20. st. ostali su do danas nedotaknuti znanstvenim interesom kao niti ikakvim drugim. Iz tog razloga krenula sam na prijeko potrebna terenska istraživanja velikog područja rasprostranja i nadasve zahtjevnog terena, usput bilježivši vrijedna sjećanja kazivača, ne bih li prikupila informacije presudne za što kvalitetnije interpretiranje ovih građevina.⁴

¹ CVEKAN, Paškal: *Đurđevac kakav nije poznat*, Skupština općine, Đurđevac, 1991., str. 46.

² POSAVEC, Ivan: *Etnografski zapisi iz Novigradske župe*. U: *Općina Novigrad Podravski. Izabrane teme*, Novigrad Podravski, 2001., str. 231.

³ U drugoj pol. 19. st. dogodio se procvat istraživanja hrvatske narodne umjetnosti kao podrška jačanju nacionalnog identiteta, a time i Kršnjavijeve kulturne obnove. Tako je i 1885. *Hrvatsko društvo inženira i arhitekata* potaknulo svoje članove u istraživanju i bilježenju oblika tradicijske, seoske arhitekture, što je ubrzo 1904. urodilo ključnim djelom - atlasom *Hrvatski građevni oblici*. Nažalost, već ovdje tradicijska arhitektura Podravine nije obuhvaćena prikazom. Čak niti kasnije kada se 70-tih godina prošlog stoljeća, nakon puno truda pokrenuo znanstveni interes za narodnu arhitekturu organiziranim etnološkim istraživanjima, nije obuhvaćeno područje Podravine. Tek su unazad nekoliko godina od strane Ministarstva kulture započela poneka, izolirana istraživanja tradicijske arhitekture klijeti Bilogorskog područja.

⁴ Terenskim istraživanjima obuhvatila sam vinogradarske položaje sela u podnožju Bilogore, Od Koprivnice prema Novigradu Podravskom, Virju i Đurđevcu, sve do Pitomače.

ARHITEKTURA KLIJETI KAO IZRAZ NARODNE UMJETNOSTI

Na razigranim brežuljcima bilogorskog dijela Podravine brojni vinogradi s klijetima stopili su se s pejzažom odnjegovanim stoljetnim trudom težaka do prepoznatljivosti u kojoj se sublimirao autohtoni likovni izražaj. Autohtoni jer je nastao pod minimalnim utjecajima i pobudama strane arhitekture, najvećim dijelom kao rezultat funkcije, materijala, te time usmjerene konstrukcije.

Koliko god nam se arhitektura ovih klijeti na prvi pogled čini jednostavnom, malom i skromnom, iza nje se krije rafinirana ideja i ostvarenje. Sve pojave u ovoj tradicijskoj arhitekturi koje možemo tipološki razlučiti u nekoliko sekvenci, duboko su prožete prisutnošću stila. Ovo strogo zadržavanje graditeljskog izraza tradicijske arhitekture klijeti unutar granica stila možemo zahvatiti drugačijem doživljavanju sebe kao dijela tadašnjeg društva kome je to isto društvo ujedno korektiv. Svako napadnije isticanje iz kolektiva u bilo kojem pogledu, pa tako i u arhitekturi, izvravalo se podsmijehu, čime je zajednica na ovaj način održavala sve izraze čovjekova duha unutar kolektivom potvrđenih i odobrenih pravila, koje su posljedično na ovaj način urodile rafiniranim ukusom i jedinstvom stila.

Da bismo shvatili razvoj oblikovanja u arhitekturi bilogorskih klijeti moramo biti upoznati sa zakonitostima narodne umjetnosti. Narodna umjetnost odvija se mnogo jednostavnijim i drugačijim ritmom i drugačije je strukturirana nego »visoka umjetnost«. Razvoj njenih formi kreće se kroz izrazito polagani proces bez naglih promjena, lutanja, eksperimenata i slijepih ulica, što rezultira određenom ustaljenošću. Tu se uvijek igra na sigurno. Iz tih razloga, ali i načina gradnje, pripisuje joj se konzervativnost i shematičnost, te u ovom sklopu ostavlja utisak bezvremene vrijednosti. Bit narodne umjetnosti uvijek se izriče kroz iste elemente, a oni su: funkcionalnost i mjerilo koji odgovaraju svim potrebama seoskog čovjeka, te materijal i konstrukcija prilagođeni mogućnostima tog istog čovjeka. Jednostavnost, iskrenost konstrukcije i primjene materijala, a time i oblikovanja, ovdje je prisutna bez opće prihvaćenih prijevara specifičnih za razdoblja visoke umjetnosti, poput historicizma i sl. Bitno je određena tradicijom, tj. prenošenjem znanja i iskustava s generacije na generaciju lokalnih graditelja, u vidu izbora materijala i njegove obrade, vještine građenja i konstruktivnih rješenja. Graditelji i stvaraoci tradicijske arhitekture klijeti danas su anonimni, bili su to tesari i priučeni seljaci, likovno nadareni, poučeni tradicijom i vođeni funkcionalnim zahtjevima življenja kao i estetskim idealima seoske sredine. Sve su to jaki razlozi da se ova arhitektura veže uz kolektivno umjetničko stvaranje. Ipak dašak individualnosti redovito postoji, niti jedna klijet nije identična onoj drugoj, uvijek su tu mali detalji koji ističu potrebu pojedinca, tj. vlasnika da se u tim detaljima individualno odijeli u zajedničkom izrazu oblika i kompozicije.

Naš cijenjeni etnolog Milovan Gavazzi istaknuo je ovu bitnu karakteristiku narodne umjetnosti, a to je da nju suštinski određuje kolektiv u kojem je prihvaćen određeni motiv ili kompozicija, ali da je tu ujedno od izuzetne važnosti i pojedinac koji iz poticaja unutarnje stvaralačke težnje mijenja, dotjeruje i dopunjava motive i kompozicije, međusobno ih kombinira, te tako potihom stvara nove.⁵ Pritom uvijek poštuje pravila i estetske norme kolektiva, što čini ove kompozicije i dalje prepoznatljivima i svojstvenima za kraj u kojem su nastale. Ova je pojavnost obilježavala jednako arhitekturu kao i ornamentiku koja je oplemenjivala njenu unutrašnjost i vanjštinu.

Kroz ovaj dugotrajni proces razvoja nastaju ostvarenja koja malo - pomalo postaju tip, koji se zatim uporno ponavlja, sve dok elementi vanjskih utjecaja korijenski ne promijene način promatranja i življenja, a time i izražavanja.

⁵ GAVAZZI, Milovan: *Hrvatska narodna umjetnost*, Liepa naša domovina, knjiga šesta, Hrvatski izdavački bibliografski zavod, Zagreb, 1944., str. 5-6.

Ustaljenost formi i jednostavnost izvedbe, proizlazi iz činjenice da je to arhitektura iako brojčano nadmoćnog, ipak ekonomsko i politički podređenog sloja društva koji nije imao mogućnosti za hirovite pobude za promjenom. Ideja koja vodi oblikovanje ove arhitekture najbolje je rješavanje funkcije, uz razvijeni osjećaj za ljepotu forme i proporcije. Svaka forma oblikovana je s osjećajem za mjeru, sklad i ravnotežu. Svaki oblik nastao je kao da ga je i oblikovala funkcija sama. Prostorna dispozicija nastala je s istom idejom, pa već svaka prostorija i sama govori o svojoj svrsi. Ali tu ideja funkcionalnosti ne prestaje - funkcionalno je odabran i materijal iz prirodnog okruženja u kojem se klijet nalazi, a tako je i primijenjen stvarajući najbolja konstruktivna rješenja.

Spomenuto je da su klijeti iskrene prema van u svojoj konstrukciji, nema potrebe da se nešto sakrije, dapače, konstruktivni elementi se čak i ističu, što ih čini dostojanstveno jednostavnima. U prostornom konceptu su jasne i čiste, u volumenu i oblicima skladne, vješto odmjerenih proporcija, upravo dimenzionirane prema ljudima koji je koriste. Mjerene su ne metrom, nego čovjekom, njegovom visinom, njegovim korakom, laktovima, dlanovima i palcima, dosegom ruke i dosegom pogleda.

Kako je tradicijska arhitektura klijeti skromna u korištenju materijala i oblikovanju prostora, tako je odmjerena i u umjetničkom izrazu, jer je stvarana za seljaka i stvarana od seljaka. Ona je izraz njihova osjećaja za estetiku u sklopu tog vremena. Možda i nesvjesna, ali tu svakako prisutna umjetnička težnja seljaka prožela je njene oblike jednostavno i iskreno. Ovdje estetsku kvalitetu ne čine samo detalji poput ornamentike, već i sama ljepota proporcija građevine, njena značajki usklađena kompozicija i vizualno uravnotežen odnos svih masa. Stvaranje ovih lijepih i skladnih oblika arhitekture bilo je vođeno željom da sve bude ugodno oku, što znači da su njeni graditelji bili svjesni toga da oblikuju estetski, ali nisu to činili s namjerom da oblikuju umjetničko djelo. Ta ljepota nikada nije bila sama sebi svrhom.

Korištenje materijala iz neposrednog prirodnog okoliša, te vještina seoskih graditelja da materijal koriste u skladu s njegovim svojstvima, ukazuju na međusobnu povezanost ljudi i prirode koja ih okružuje, iz čega na kraju i proizlazi visokovrijedan ambijent nastao kao simbioza ove odmjerene arhitekture i pripitomljenog krajolika. Klijeti su svojim oblikom, dimenzijama i materijalom skladno srasle s terenom i oblicima prirode, pa pobuđuju dojam kao da su »iznikle iz nje same«. ⁶ Pokraj klijeti uvijek se sadilo soliterno stablo pitomog kestena, koje je pored pletenog sklopa lipe, ⁷ tako postalo i svojevrsan zaštitni znak *gorica* podravskog dijela sjeverozapadne Bilogore, a time i zanimljiva ambijentalna vrijednost.

Usprkos naglašenoj vjeri u tradiciju, narodna je umjetnost, pa tako i arhitektura bilogorskih klijeti, oprezno prihvaćala i utjecaje »visoke«, građanske umjetnosti, ali ih je temeljito preispitala sublimirajući samo ono što je odgovaralo estetskoj naravi i bilo čitljivo za ukus ove dijelom zatvorene zajednice. Te posuđene ideje su prilagođavane raspoloživom materijalu i skromnim potrebama tako da ovi strani elementi nikada ne izgledaju suvišno i nakalemjeno već su nadahnuti novim životom, pa koegzistiraju sa baštinjenim elementima u jedinstvenoj skladnoj kompoziciji. Ostvarenja narodne umjetnosti iz tog razloga, unatoč svim novim, posvojenim elementima

⁶ FREUDENREICH, Aleksandar: *Kako narod gradi na području Hrvatske*, Republički zavod za zaštitu spomenika kulture, Zagreb, 1972., str. 246.

⁷ Svaki vinogradarski posjed imao je stabla lipe zasađena i održavana na vrlo specifičan način. Nekoliko stabalaca sadilo se na malom razmaku jedno pokraj drugog kako bi se njihove grane međusobno ispreplele. Rezanjem i spajanjem grana susjednih stabala ciljano se oblikovalo krošnje koje su pritom srasle u maštovite i neobične oblike, a domišljatošću njihovi su se vlasnici međusobno i nadmetali. Te su lipe na odrezanim i međusobno sraslim granama puštale mladice, koje su se zatim rezale i njima vezala loza.

Sl. 1.: Pokraj klijeti često se sadilo soliterno stablo pitomog kestena, svojevrsan zaštitni znak gorica podravskog dijela sjeverozapadne Bilogore, te zanimljiva ambijentalna vrijednost; lokalitet Belevine između sela Čepelovac i Budrovac (foto: V. Zebec, 1998.)

koji su polako prodirali u njene okvire, u svojoj biti i dalje ostaju prepoznatljiva za područja u kojima su nastala.

Ekonomski i društveni prosperitet su elementi koji stvaraju uvjete za otvorenost ili zatvorenost jedne zajednice, koja na taj način dugo čuva ili gubi tradicijske vrijednosti. Kada se ovi osnovni društveno ekonomski čimbenici počinju mijenjati, nestaju tada i tradicijski okviri unutar kojih je narodna umjetnost živjela. Logično se tad i ona mijenja, a tradicijske tekovine sve brže nestaju.

Kao dio života i kao produkt života klijeti nisu predstavljale egzistencijalni šaraf tog prolaznog procesa, već ih je oblikovala u potpunosti drugačija ideja. Ukoliko ih usporedimo sa Salopekovim posavskim kućama - »korabljama«, one bi bile čamci za spasavanje - bile su utočište i pribježište od teškog seljačkog života. Jedna je atmosfera obavijala kuću i gospodarstvo, a drugačija *gorice* i *brege*, pri čemu su se i ljudi tamo mijenjali, s bar nakratko odloženim bremenom briga prepušteni sretnim trenucima svojevrsnoga azila.

Možda je i sam nisko položen nadvratnik na ulazu u klijet u ideji nosio počast ovoj atmosferi, prisiljavajući svakog tko je zakoračio preko *poceka* da se duboko pokloni.

SMJEŠTAJ KLIJETI

Zgrade klijeti smještene su već na prvim vinorodnim brežuljcima, u blizini sela. Posjedovanje klijeti jednako su cijenili i brojni vlasnici iz ravničarskih područja uz Dravu koji su do njih putovali zapregama i po nekoliko sati. Za podravski dio sjeverozapadne Bilogore specifična su dva načina smještaja klijeti i vinograda u odnosu na reljef:

- smještaj klijeti na hrptovima bregova sa pripadajućim vinogradima koji se spuštaju niz njihove padine, uglavnom tamo gdje je komunikacija bila moguća samo po hrptovima.

Slika 2. Klijeti se nižu najčešće jedna iza druge na međusobnoj udaljenosti od 20 do 50 metara, te su sve prozorskim otvorima okrenute prema prisojnoj strani - lokalitet Belevine (foto: A. Švajger, 1960.)

- smještaj klijeti u dolinama podno pripadajućih vinograda na brijegu. To se događalo u slučaju oskudice za parcelama na cijenjenijem, uzdignutijem položaju. Ujedno, zadržavanje niže temperature u dolinama gdje bi se smještale klijeti pogodovalo bi čuvanju vina za vrijeme toplijeg razdoblja.

Prostorni razmještaj samih klijeti i njihov međusobni odnos činio je svojevrsnu ulicu. Zgrade klijeti bile su smještene uz jednu stranu kolnog puta, najčešće začeljem okrenute prema putu, od njega udaljene nekoliko metara. Često se nižu jedna iza druge na međusobnoj udaljenosti od dvadesetak do pedesetak metara, te su sve orijentirane prozorskim otvorima prema prisojnoj strani.

Zgrade klijeti redovito su bile orijentirane tako da je boravišni prostor bio izložen toplini i svjetlosti prisojne strane, dok je onaj gospodarski funkcionalno bio smješten u hladnijoj sjenovitoj strani. Ulaz u klijet bio je u pravilu na suprotnoj strani od kolnog puta osiguravajući na taj način potrebnu privatnost.

TIPOLOGIJA I KRONOLOGIJA RAZVOJA TRADICIJSKE ARHITEKTURE KLIJETI

Na formiranje različitih tipova klijeti, najvećim dijelom utjecao je diktat dostupnosti građevnog materijala, a time i njemu prilagođena konstrukcija. Sam odabir materijala pak, bio je uvjetovan prvenstveno onim što je u određenom razdoblju bilo na ponudi primjereno za ovakve građevine, često određeno mogućnostima što se iz prirode može najpovoljnije uzeti da bi se čitav trud oko klijeti čovjeku isplatio. Za gradnju klijeti 18. i 19. st koristilo se kvalitetno drvo hrasta, poljskog brijesta ili lipe, s tim da su se krovovi prekrivali raženom slamom. Tijekom 20. st. opeka i crijep zamjenjuju dotadašnji građevni materijal kao sve dostupniji produkt, ali i kao stvar prestiža.

Korištenje slame kao materijala bilo je uobičajeno jer su osim klijeti, slamom bili pokriveni i krovovi kuća i gospodarskih zgrada u selu. Oblikovali su ih, tada izuzetno brojni, za takav posao specijalizirani obrtnici - *škofari*. Za pokrivanje krovova koristili su slamu raži, kvalitetniju od slame drugih žitarica zbog duljine, otpornosti i trajnosti njene stabljike. O tome koliko je to nekada bio dostupan materijal u Podravini, govori podatak da je na bjelovarsko - križevačkom po-

dručju bilo u razdoblju od 1885.-1889. zasijano 32.2 % raži u ukupnoj zasijanoj površini pod krušnim žitaricama, a pšenice tek 11 %.⁸

Ovakav slamnati pokrov čija je debljina iznosila od 15, pa čak do 30 cm bio je kvalitetno i mudro rješenje jer je slama kao odličan toplinski izolator održavala temperaturu u klijeti pogodnom i ljeti i zimi za čuvanje vina. Bio je također izuzetno izdržljiv, pa je s malim popravcima mogao potrajati i do šezdesetak godina. Na krajnjim točkama sljemena krov je često završavao sa dva izbočena ukrasna elementa od drveta ili pak slame, koji su se nazivali *babe*.⁹

Sve građevine tradicijskih klijeti koje nalazimo na terenu ne mogu se uvijek morfološki strogo podijeliti na tipove. Česti su primjerci prelaznih oblika koji nose karakteristike obaju tipova koji se kronološki susreću. Također možemo primjetiti da ni vremenske granice koje određuju završetak jednog i začetak slijedećeg tipa nisu, niti ne mogu biti strogo određene, jer postoje prilično dugi periodi međusobnog koegzistiranja u kojem vremenu se grade objekti jednog i drugog, tj. slijedećeg tipa.

Prema različitim formalnim elementima vanjskog oblikovanja građevine, kao i oblikovanju njima specifičnih prostora izdvajaju se tipovi koji ujedno kronološki poblize određuju razvojnu liniju arhitekture bilogorskih klijeti:

1.) Drvena klijet sa dominantnim elementom hrvatskog veza (*hrvatski vugel*) - druga polovina 18. st.

Najstariji sačuvani objekti su oni iz druge polovine 18. stoljeća, danas izuzetno rijetki, kao i fotografski materijal vezan uz njih, pa i kazivanja koja su omogućila šire znanstveno istraživanje tamo gdje svaki materijalni trag nestaje.

Kao specifičnost na ovim se klijetima javlja tesarski spoj planjki - *hrvatski vugel*, način križnog spajanja masivnih planjki, dugačkih čak i do pet metara. Ovim se tesarskim vezom, urezanim utorima blizu krajeva planjki, međusobno uglavljaju poprečne planjke s onim uzdužnim pod pravim kutem. Pri tom spajanju krajevi planjki su ostavljeni da kojih pola metra preko točke sjecišta slobodno strše u prostoru. Uloga tih ostavljenih pola metra je da čvrsto drži vez na okupu koji je definiran urezanim utorima. Takva jednostavna konstrukcija, osim što čvrsto uglavljuje zidove, ujedno je i nosiva za stropnu konstrukciju i krovšte. Planjke su pak međusobno dodatno učvršćene drvenim klinovima koji se okomito usađuju između planjki, tako da nisu vidljivi izvana, a zadatak im je da planjke održavaju u ravnini zida i sprečavaju njihovo izvitoperenje.

Ovaj način drvene konstrukcije objekta nalazi razlog u gospodarskim prilikama tog vremena. Zbog stalne turske prijetnje u ovim krajevima, ozbiljnije sječe nije bilo dvjestotinjak godina, pa je krupnih, kvalitetnih hrastovih stabala bilo napretek. Dugačke planjke tada nisu bile nikakav problem. Kasnije kada je iskorištavanje drvnog bogatstva intenzivirano, došlo je i do nužnosti racionalizacije drvene građe, a time je i dužina planjki puno kraća i tanje su, pa one na kraju postaju tek elementi u kanatnoj konstrukciji objekta kao nenosiva ispuna zidova.

Svi takvi objekti redovito su pokriveni slamnatim krovom na četiri vode. Ponegdje se na ovom tipu klijeti javlja jedna specifičnost - četverokutni mansardni otvor, na zabatnoj ili na bočnoj strani krova, koji je služio za ubacivanje sijena u tavanski prostor.

⁸ FELETAR, Dragutin: *Podravina. Općine Đurđevac, Koprivnica i Ludbreg u prošlosti i sadašnjosti; Povijesno geografski pregled od paleolitika do 1945. godine, knj. 1*, Centar za kulturu-OOOUR Muzej grada Koprivnice, 1988., str. 142.

⁹ RAŠAN, Đuro: *Ilustrirani rječnik stare podravske materijalne kulture*, Podravski zbornik, Muzej grada Koprivnice, 1982., str. 190-222.

Slika 3. Klijet iz druge polovice 18. stoljeća s elementom horvatskog vugela - Starigrad, Podravska klet (foto: V. Zebec, 2008.)

Dijelovi ovakvih konstrukcija danas se uglavnom nalaze u kombinaciji s najvjerojatnije kasnije dodanim prostorom kanatne konstrukcije. Originalno oblikovanje prostora u klijetima 18. st. upitno je zbog upravo ovih brojnih nadogradnji na postojeće objekte tijekom dugog vremenskog razdoblja. Prema vrlo rijetkim materijalnim ostacima, te sjećanjima kazivača, ove klijeti najvjerojatnije nisu imale boravišni prostor što ih obilježava kao isključivo gospodarske građevine. Iz istog razloga nisu ni imale prozorske otvore, već samo kružne otvore izrazito malih dimenzija za prirodno prozračivanje.

2.) Klijet sa dominantnom kanatnom konstrukcijom - 19. st. i prva četvrtina 20. st.

Klijet sa dominantnom kanatnom konstrukcijom oblikovno je i prostorno najkarakterističniji i najučestaliji tip klijeti na podravskom dijelu sjeverozapadne Bilogore. Upravo je ta građevina dosegla maksimum funkcionalnosti, rafinirane ljepote i vrhunac u primjeni prirodnih materijala uzetih iz neposrednog okoliša.

Zgrade su redovito građene kao prizemnice pravokutnog tlocrta, sistemom kanatne konstrukcije. Prostor je koncipiran sa tri linearno nadovezane prostorije, vanjskih mjera 12 x 4 m. Temelj građevine su masivne grede, *poceki*, dok se nosivost konstrukcije umjesto na zidove prebacuje na vertikalne stupove, *podboje*, ukrućene koso i vodoravno položenim potpornjima, *pantima*. Kada se prilazilo gradnji klijeti prvo se na temeljnim gredama podizao ovakav drveni okvir, na koji se zatim stavljala greda vjenčanica - *nastenja*, te krovna konstrukcija. Visina prostorija u pravilu je iznosila do 2 m, no ponekad i nevjerojatnih 1,60 m. Kao ispune zidova upotrebljavale su se kraće tesane planjke, kao i pleter premazan blatom ili pak opeka. Nakon sušenja zid se obijelio vapnom što je lijepo isticalo kontrast sa vidljivim potpornjima konstrukcije. Pokrivene su također slamnatim krovom na četiri vode.

Spojevi drvene konstrukcije redovito su bili uglavljeni drvenim klinovima kružnog presjeka, što je specifičnost po kojoj kronološki možemo odrediti klijeti 19. st. Konstrukcijski elementi sličnih klijeti građenih kasnije, u prvoj četvrtini 20. stoljeća, spajani su isprva kovanim, a zatim industrijski proizvedenim čavlima. Ova kronološka podjela ujedno se može dodatno dopuniti proučavanjem načina obrade drvene građe. Za gradnju klijeti 19. st. upotrebljavana je drvena građa obrađena isključivo tesanjem, dok je za građu onih kasnijih upotrebljavano samo drvo obrađeno piljenjem.

Prostorna koncepcija razgovjetno je definirana najčešće sa tri, rijetko dvije, linearno raspoređene prostorije jednake širine, a često i podjednake dužine. Ove tri prostorije: *prešnica*, *vinska*

Slika 4. Klijet iz 19. stoljeća s dominantnom kanatnom konstrukcijom, nedavno zaštićena i obnovljena - Stara gora kod Virja (foto: V. Zebec, 2008.)

klet i *ižica*, predstavljaju nadopunu gospodarskog i boravišnog prostora kuće u selu, te su funkcionalno raspoređene u izduženom pravokutnom tlocrtu. Raspored i funkcija pojedinih prostorija zajednički su na cijelom području. Središnja prostorija, *prešnica*, služila je kao radni prostor za prešanje grožđa u vrijeme berbe. Tu je smještena velika vinogradarska preša i pribor, a potrebna radna visina dobila se izostavljanjem tavanskog prostora, pa je prostorija po visini otvorena do krovništva. Tavanski prostori iznad *ižice* i *vinske kleti* bili su otvoreni prema *prešnici* zbog mogućnosti ubacivanja sijena. Gospodarska namjena *prešnice* nije zahtijevala prozorske otvore, pa vanjska ulazna vrata koja ovdje vode, ujedno omogućavaju ulaz svjetlosti. S jedne strane *prešnice* smještena je *vinska klet*, a služila je kao čuvaonica bačava s vinom, također bez prozorskih otvora zbog njene isključivo gospodarske funkcije. S druge strane središnje prostorije smještena je *ižica*, a imala je funkciju boravišnog prostora klijeti za blagovanje, odmor i druženje, te sklanjanje od nevremena. Redovito je bila opremljena malom zidanom peći, te jednostavno i lijepo oblikovanim osnovnim namještajem, koji su sačinjavali krevet, stol i klupe. *Ižicu* su osvjetljavala najčešće tri prozorska otvora vrlo malih dimenzija, od kojih su dva redovito bila simetrično smještena na pročelju klijeti, a treći s one strane gdje je ulaz u klijet. Bili su opremljeni drvenim kopcima, često izražajnih boja, pa su se lijepo isticali na bjelini zida.

Više kao iznimka bile su klijeti 19. st. koje su imale opekom zidanu i nadsvođenu podrumsku prostoriju za čuvanje vina, ukopanu ispod klijeti, a do nje su izvana vodile natkrivene stepenice.

Klijeti ovog tipa bile su ukrašavane, no to je bilo izuzetno rijetko. Ornamenti su izvedeni duborezom ili plitko urezanim linijama u drvetu na eksterijeru, najčešće nadvratnika i dovratnika, a čine ih geometrijski ili vegetabilni motivi. Oni izvedeni duborezom bili su originalno istaknuti bojom, pa su još uvijek ponegdje u utorima sačuvani jedva vidljivi tragovi plavog i žutog pigmenta. Motivi su redovito strukturalno vezani uz konstruktivne elemente arhitekture, ujedno ih tako naglašavajući. Uz ove ukrase postojali su i oni izvedeni slikarskom tehnikom na *prsnici*¹⁰ u unutrašnjosti klijeti, a bili su redovito vegetabilni, najčešće florealni, često svedeni na stilizirane forme gotovo posve nalik apstrakcijama. Kompozicije koje ovi motivi stvaraju, nikad ne služe narativnoj svrsi, već samo dekorativnoj.

¹⁰ Poprečno postavljene daske koje čine gornju stropnu oplatu u prostoru *ižice* i *vinske kleti*. Konstruirana je od dva reda dasaka i to na taj način da daske gornjeg reda prekrivaju razmak između dasaka donjeg reda. Stropovi su niski, pa je *prsnica* često tik nad glavom.

Većinom su jedini nosilac ukrasa kljete ulazna vrata ukrašena vanjskim fino obrađenim drvenim daščicama koje su najčešće formirale u geometrijskom rasporedu specifičan motiv koncentričnih rombova ili pak motiv pravilnog horizontalnog ponavljanja.

Ponekad na terenu nailazimo na kljete ovog tipa, ali bitno drugačijih dimenzija, dužine i do 30 m, s više prostorija. Ovakve kljete prilagođene su potrebama nekoliko obitelji združenih pod jednim krovom - zadružnim obiteljima, tada brojnim u ovome kraju. Naglim povećanjem stanovništva i diobom obiteljskih zadruga parceliraju se veliki posjedi i osnivaju mala obiteljska gospodarstva, što je ujedno dovelo do rasklapanja velikih zadružnih drvenih kljete, te se od iste građe moglo sastaviti dvije do tri nove kljete manjih dimenzija.¹¹ O ovome svjedoče brojni nefunkcionalni otvori na građi u koje su nekada zasigurno bili uglavljeni drveni klinovi, te otvori predviđeni za različite spojeve.

Jedan zanimljiv element redovito se javlja na ovom tipu kljete, a to je otvor za vinogradarske mačke, koje su na taj način imale pristup u sve kljete i tako ih štatile od miševa (*gorični maček*). Javlja se na visini najviše do jednog metra, ponekad i niže, u formi otvora kvadratnog oblika, okvirnih dimenzija 15 x 15 cm, ukoliko je ispiljen u zidu od planjki. Ako je pak formiran u zidu od pletera i blata uvijek je okruglog oblika.

Slika 5 i 6. Ornamenti izvedeni tehnikom duboreza na dovratniku kljete iz 1884. godine (srušena) - Belevine između Budrovca i Čepelovca (foto: V. Zebec, 2008.)

3.) Ladanjske kljete bogatijeg staleža - druga polovina 19. st. i prijelaz u 20. st.

Uz društveni status vlasnika dolazi još jedna grupa vinogradarskih zgrada vezana uz bogatiji sloj seljaka ili građana, a to su građevine u kojima je ujedinjena funkcija kljete i ladanjske kuće.

Do danas ih je ostalo sačuvano izuzetno malo.

¹¹ BELAJ, Vitomir: *Vino u hrvatskoj pučkoj kulturi*. U: *Martinje. Blagdan vina*, Otvoreno sveučilište, Zagreb, 1992., str. 18.

Gradene su kao zidane katnice većih dimenzija, izduženog pravokutnog tlocrta, ili pak na polovini jedne strane oblikovane kao katnice, dok je druga bila izvedena kao prizemnica. Na terenu nalazimo i one građene sistemom kanatne konstrukcije sa ispunom od opeke. Kako su sve ovakve klijeti imale jasno odvojeni boravišni od gospodarskog dijela zgrade, kostur kanatnog sistema stambenog dijela ispunjen je opekam, dok je onog gospodarskog ispunjen drvenim planjkama. Zaključene su četverostrešnim ili pak dvostrešnim krovom prekrivenim crijepom.

Raspored prostorija bio je prilagođen

potrebama lagodnijeg življenja. Prostorije gospodarske namjene redovito su bile smještene u prizemlju objekta s podrumskim prostorijama za spremanje vina i štalama za konje. Kat predviđen za odmor i dokolicu rastvoren je velikim prozorima, a najčešće i velikom terasom na pročelju. Pošto su ovakve vile bile građene na atraktivnim lokacijama, terasa zamišljena kao vidikovac, redovito je bila okrenuta lijepom pogledu. Ove drvene terase bogato su ukrašene geometrijskom ornamentikom izvedenom rezbarenjem ili tehnikom na proboj, pa su ujedno i glavni ukras građevina ili su pak ovaj ukrasni dio preuzimale ožbukane fasade decentno oblikovane pod utjecajem historicizma iz obližnjih gradova. Neatraktivna pak začelja smještena su uz kolni put.

Slika 7. Tip ladanjske klijeti bogatijeg staleža, početak 20. stoljeća - klijeti Frana Galovića, Širovica kod Koprivnice (foto: M. Zebec, 2008.)

4.) Zidana klijet - prva polovina 20. stoljeća

Tijekom prve polovine 20. stoljeća napušta se u potpunosti gradnja kanatnom konstrukcijom i prekrivanje krovova slamom. Razlog je u primjeni novih materijala, dugotrajnijih i jednostavnijih za gradnju, a sada i dostupnijih. Opeka i crijep istiskuju iz upotrebe slamu, blato i drvo. Opeka više nema samo ulogu ispune, već je glavni nosivi materijal kojim se gradi ona ista ideja forme i prostora klijeti kanatne konstrukcije.

Raspored, broj, veličina i namjena prostorija ostaju potpuno isti kao kod kanatnog tipa klijeti, a ova dva tipa ujedno neko vrijeme i koegzistiraju. Proporcije građevine i dalje su vješto usklađene s mjerilom određenim čovjekom, te i dalje skladno ukomponirane u pejzaž. Konstruktivna logika i dalje je vidljiva, a prostor je i dalje na isti način funkcionalno usklađen sa čovjekovim potrebama.

Precizno, ukrasno zidanje opekam ostaje otkriveno, bez završavanja fasade žbukom. U ovakvom oblikovanju eksterijera ističe se želja za isticanjem novog materijala.

Krov je oblikovan dvostrešno s trokutastom poluskošenom površinom nad zabatnim dijelovima, te prekriven crijepom.

Pročelje je nešto drugačije oblikovano baštineći elemente gradske arhitekture u isticanju konstruktivnih značajki. Dosadašnja karakteristična dva prozorčića zamjenjuje samo jedan, većih dimenzija, dodatno naglašen segmentnim lukom izvedenim ukrasnim slaganjem opeke. Na pročelju se također ističu ukrasno izmodelirani brojevi koji označavaju godinu gradnje. Karakteristični su geometrijski ukrasi, izvedeni reljefno istaknutom opekam, te oblikovani u trokute i rombove koji naglašavaju arhitektonske elemente i rubove zabata. Ujedno rubove streha prate lijepe profilacije apstraktnih, vegetacijom nadahnutih, ukrasa izrezanih u drvu, te istaknutih zelenom bojom. Zabati pročelja ukrašeni su dvama uskim tavanskim otvorima za svjetlost.

Slika 8. Zidana klijeta iz polovice 20. stoljeća - Čukljašev brijeg kod Budrovca (foto: M. Zebec, 2008.)

nih, na početku tek iznimno rijetkih, klijeta važnih i bogatijih ljudi u selu, poput učitelja, lugara i ponekog obrtnika. Ubrzo su po uzoru na ove započele i nešto skromnije verzije klijeta. Kad je jednom oblik formiran s jednakom se stilskom čistoćom prenosio dalje, kao i do sada navedeni tipovi klijeta, no nešto kraće vrijeme. Ovdje se tradicijski elementi susreću još samo u proporcijama i dijelu ukrasa, dok je upliv gradskih stilova sve naglašeniji u oblikovanju zidnog plašta, što je tada već bilo izuzetno rašireno na proćeljima seoskih kuća.

U potpunosti se mijenja kompozicija oblikovanja prostora i vanjskog plašta građevine sa ponekim prenošenjem već ustaljenih kompozicija prethodnog tipa klijeta (oblikovanje proćelja), dok dimenzije i dalje ostaju skromne. Građene su kao dvoetažne visoke prizemnice pravokutnog tlocrta sa plitko ukopanim podrumom sposobnim za primjerenije čuvanje vina, gornjim boravišnim prostorom i u ključ dodanom otvorenom verandom jednake visine s koje se zadovoljan vlasnik može pokazati susjedima. Verandom je ujedno natkriveno stepenište koje vodi prema, na taj način zaštićenom, ulazu u podrum. Iz organizacije prostora izbačena je *prešnica*, pa se prešanje u vrijeme berbe odvija na otvorenom ispred podruma. Klijeta kao i veranda pokriveni su dvostrešnim krovom sa zabatnom poluskošenom plohom pokrivenim crijepom.

Redovito su ožbukane, te razvedene bogatim reljefnim istakama koje naglašavaju elemente konstrukcije. Ovi elementi dodatno su bili pojačani tamnijom i svijetlijom nijansom najčešće plave, ružičaste ili zelene boje. Glavni ukras čine raskošne rezbarije verande i krovni zabata sa vegetabilnim motivima stiliziranim i pročišćenim do apstrakcije, kao i geometrijskim motivima.

Ovaj tip klijeta također je specifičan za područje đurđevačke Bilogore.

Oblikovanje ovih klijeta definitivno ukazuje na poboljšanje životnog standarda, što se ubrzo pokazuje dvosjeklim mačem, jer kako vidimo u daljnjem arhitektonskom izrazu, upravo sve izraženijim pojačavanjem ovog elementa umjetnička se vrijednost u arhitektonskim oblicima gubi.

Zadnje takve klijeta sazidane su sedamdesetih godina prošlog stoljeća. Bio je to zadnji uzlet nečega što bi se moglo zvati kulturnom baštinom. Nakon toga slijede građevni oblici klijeta koji uzore nalaze u arhitekturi suvremenih prigradskih obiteljskih kuća, s vremenom sa sve izraženijom anarhijom i egzibicionizmom u oblicima i dimenzijama, te kaosom u prostornoj orijentaciji.

U formama i kompoziciji ukrasa lagano se počinju primjećivati priljevi utjecaja »visoke umjetnosti« iz obližnjih gradskih središta, no stoljećima duge tradicijske tekovine još uvijek su izrazito jake u oblikovanju same zgrade i prostora.

Ovaj tip klijeta specifičan je za šire područje đurđevačke Bilogore.

5.) Mala vinogradarska »vila« - od tridesetih do sedamdesetih godina 20. stoljeća

Tridesetih godina 20. stoljeća započinje novi stilski upliv s gradnjom malih vinogradarskih »vila«. Ovaj oblik vuče korijen iz oblikovno slič-

ZAKLJUČAK

Iako je danas većina starih klijeti izgubila auru autentičnosti brojnim adaptacijama, do danas sačuvani objekti imaju veliku vrijednost svjedočenja o primjeni znanja seoskih graditelja u poznavanju materijala i prirode, njihovu smislu za prepoznavanje i vjerovanje u tradicionalne vrijednosti, njegovanje smisla za estetiku i funkcionalnost mjerenu čovjekom, te ujedno otkrivaju društveni život njihovih vlasnika utkan u samu jezgru arhitekture.

Iako je ova graditeljska baština skromna i gotovo nepoznata, jasno da to ne znači da je i manje vrijedna. Bitno je da povjesničar umjetnosti otkrije i da ukaže na te jednostavne i istodobno fascinantne kvalitete i ideje koje se kriju u arhitekturi klijeti, na isti način kako je to bilo potrebno da bi se počeli cijeniti oblici razdoblja manirizma, realizma ili pak impresionizma. Oči su naviknute na sjajne forme i reprezentativnost »visoke umjetnosti«, pa teže vide vrijednost i ljepotu smirenog, skromnog i iskrenog izraza tradicijske arhitekture. Tako je na nama povjesničarima umjetnosti da ujedno i educiramo, naročito današnje imaoce toga blaga, o tim kvalitetama, jer očito je, ako pogledamo na ubrzano nestajanje ove arhitekture, da se ona kao takva još uvijek ne shvaća, a time i ne cijeni koliko bi trebala.

Slika 9. Mala vinogradska vila, šezdesete godine 20. stoljeća - Čukljašev brijeg kod Budrovca (foto: M. Zebec, 2008.)

SUMMARY

From the mid-eighteenth century through the 1970s, vineyard huts built on the Podravina face of north-west Bilogora were inspired by traditional architectural forms as structures that combined functional and residential aspects. Unfortunately, such huts are now quite rare, even in the form of ruins and remnants, which is an alarming indication of the need to preserve them. This building heritage is scarce and practically unknown, which, of course, does not diminish its value. The simple and honest aesthetic aspiration of hut owners and builders has imbued the resulting forms with incontrovertible artistic value. The architecture of these huts stands out for its exceptional stylistic peculiarity, the purity and simplicity of functionally-inspired forms, balanced composition, dimensions tailored to human needs and the very beauty of such proportions. The use of materials found in the immediate natural surroundings and the exceptional skill of rural builders in utilising such materials in line with their properties clearly suggest the links and mutual understanding between people and nature, which eventually results in a highly valuable ambient created as a symbiosis of this well-measured architecture and the tamed landscape. Different formal elements of exterior building design as well as their specific interior design allow us to identify certain types which, at the same time, define the developmental chronology of the architecture of Bilogora vineyard huts.